

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата психологічних наук,
доцента кафедри психології та педагогіки

Руденок Алли Іванівни

на дисертаційне дослідження **Волошин Олени Олександрівни** на тему:
«Вплив освітнього простору на розвиток емоційного інтелекту підлітків»,

подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії

з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки

за спеціальністю 053 Психологія

Вивчення представлених матеріалів у дисертації та анотації Волошин Олени Олександрівни, а також ознайомлення з результатами наукових пошуків здобувачки, представленими у фахових публікаціях за темою дослідження, дають підстави стверджувати, що авторкою здійснено ґрунтовне та цілісне наукове дослідження обраної проблематики. У роботі виявлено елементи наукової новизни, сформульовано теоретичні положення, узагальнення та висновки, які характеризуються науковою обґрунтованістю та становлять наукову цінність.

Актуальність теми дослідження та її зв'язок з науково-дослідними темами.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глибинними трансформаційними процесами, зумовленими глобальними викликами, що спричиняють зростання рівня емоційної напруженості та когнітивної невизначеності. В умовах інформаційного перенасичення та соціальної нестабільності підвищуються вимоги до особистості, актуалізуючи не лише значущість академічних знань, але й інтегративні здібності до емоційної саморегуляції та ефективної соціальної взаємодії. У цьому контексті система освіти потребує переорієнтації з реактивних моделей на проактивні стратегії психолого-педагогічного супроводу, спрямовані на випереджальний розвиток адаптаційного потенціалу молоді. Впровадження підходів «Освіти 4.0», системне конструювання освітнього середовища та розроблення інноваційних механізмів соціалізації постають як ключові умови формування емоційно зрілої, толерантної та конкурентоспроможної особистості підлітка.

Концептуальне підґрунтя означених змін визначається міжнародними освітніми орієнтирами (зокрема, ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ), у яких акцентується пріоритетність розвитку психосоціальних компетентностей як основи освіти ХХІ століття. Такі метанавички, як критичне мислення, емоційна саморегуляція, емпатія, гнучкість та стійкість, розглядаються як інтегральний ресурс особистісного потенціалу, необхідний для успішної професійної реалізації та активної громадянської участі. Особливого значення у цьому контексті набуває емоційний інтелект як системоутворювальний компонент емоційної компетентності, що забезпечує розвиток саморегуляції, емпатії та комунікативної ефективності. Він виступає важливим чинником психологічної стійкості та адаптивності особистості, визначаючи успішність соціалізації підлітків у динамічному соціокультурному середовищі.

Додаткової актуальності проблема набуває в умовах сучасних кризових викликів, зокрема наслідків пандемії COVID-19 та воєнних подій в Україні, що суттєво трансформують життєвий простір підлітків і супроводжуються підвищеним рівнем психоемоційного напруження. Це актуалізує потребу у розвитку емоційного інтелекту як ключового ресурсу психологічної резильєнтності та збереження ментального благополуччя особистості. Водночас результати теоретичного аналізу свідчать про недостатню розробленість цілісного підходу до формування емоційного інтелекту учнів у межах освітнього простору, зокрема щодо організаційно-методичних засад та критеріїв його розвитку, що й зумовлює доцільність і наукову значущість даного дослідження.

Дисертаційна робота виконана відповідно до напрямів наукових досліджень кафедри психології та педагогіки та у межах науково-дослідної роботи «Психолого-педагогічні засади професійно-особистісного розвитку фахівців в умовах трансформації суспільства» (ДР 0125U003711). Тема роботи затверджена на засіданні Вченої ради Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 2 від 26 жовтня 2021 року).

Нові факти, отримані здобувачем.

У результаті проведеного наукового пошуку дисертанткою *вперше:*

- теоретично обґрунтовано та емпірично верифіковано модель освітнього простору, що сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків;

- доведено, що системна організація освітнього простору ліцею постає детермінантою розвитку емоційного інтелекту підлітків трансформує емоційний інтелект із рівня теоретичної обізнаності у практичний ресурс сприяє переходу емоційного інтелекту від рівня теоретичної обізнаності до практичного ресурсу соціальної адаптивності та саморегуляції;

- розроблено та науково обґрунтовано авторську розвивальну програму «Емоційний інтелект» (відзначену на професійних конкурсах інноваційних освітніх практик), яка інтегрує когнітивну підготовку підлітків із практиками емоційної фасилітації та командної взаємодії;

- виявлено особливості розвитку структурних компонентів емоційного інтелекту підлітків в умовах експериментального навчання, що виявляється в суттєвому зростанні показників емпатії, самомотивації та соціальної перцепції;

удосконалено:

- розуміння психологічного змісту емоційного інтелекту підлітків як цілісного адаптаційного механізму, що забезпечує стабільність особистості в умовах високої соціальної невизначеності;

- психотехнологію розвитку міжособистісного емоційного інтелекту засобами колективної творчої діяльності та ігрового моделювання емоційно насичених ситуацій;

дістало подальшого розвитку:

- положення щодо вікових особливостей перебігу емоційних процесів у підлітковому віці;

- методичний підхід до комплексної оцінки ефективності освітніх моделей через інтеграцію якісного аналізу та методів сучасної математичної

статистики, зокрема, використання середовища JASP для верифікації психологічних закономірностей.

Значення отриманих автором результатів для психологічної науки і практики.

Практичне значення дослідження полягає у розробці та апробації моделі освітнього простору, що сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків. Впроваджено авторську розвивальну програму «Емоційний інтелект». Програма містить покрокові алгоритми формування емоційної саморегуляції, емпатії та навичок конструктивної комунікації. Впроваджено систему соціально-психологічних ігрових практик «Команда» та фестивальних практик, що дозволяють інтегрувати емоційний розвиток у структуру повсякденної життєдіяльності освітнього закладу. Розроблено рекомендації щодо освітнього простору, що сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків, які можуть бути застосовані на різних рівнях освітнього простору від нормативного рівня до особистісного. Матеріали дослідження можуть бути використані: у діяльності закладів загальної середньої та позашкільної освіти для підвищення рівня соціальної компетентності підлітків; у системі післядипломної педагогічної освіти при підготовці та підвищенні кваліфікації педагогічних працівників. Теоретичними положеннями, що висвітлені у дисертаційному дослідженні, можуть скористатися фахівці, методисти психологічної служби системи освіти під час підготовки відповідних навчальних посібників та науково-методичних рекомендацій, у процесі викладання відповідних курсів за вибором, факультативних курсів, тренінгів, занять з елементами тренінгу..

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, представлених у дисертаційному дослідженні О. О. Волошин, є достатньо високим і забезпечується цілісною логікою побудови наукового пошуку, узгодженістю його структурних компонентів та коректністю застосованого методичного інструментарію.

Здійснено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз проблеми емоційного інтелекту підлітків, у межах якого систематизовано класичні та сучасні наукові підходи до розуміння даного феномену, а також обґрунтовано роль освітнього простору як значущої детермінанти його розвитку. Логічний зв'язок між об'єктом, предметом, метою та завданнями дослідження є послідовним і внутрішньо несуперечливим, що свідчить про належний рівень концептуальної визначеності роботи. Обґрунтованість висунутої гіпотези забезпечується її операціоналізацією через чітко визначені складові освітнього простору (цілеспрямовані активності, психологічний клімат, емоційна компетентність педагогів), що дозволило здійснити її емпіричну перевірку. Використання комплексу взаємодоповнювальних методів – теоретичних, емпіричних і математико-статистичних – відповідає поставленим завданням дослідження та підвищує достовірність отриманих результатів.

Емпірична частина дослідження характеризується належною організацією: сформовано експериментальну та контрольну вибірки, забезпечено

репрезентативність досліджуваної сукупності, застосовано валідні психодіагностичні методики, а також використано сучасні методи статистичної обробки даних, що дозволило забезпечити надійність та об'єктивність емпіричних висновків.

Важливою перевагою роботи є поєднання кількісного та якісного аналізу результатів, що сприяє більш глибокій інтерпретації отриманих даних і дозволяє підтвердити ефективність запропонованої моделі освітнього простору. Емпірично доведено, що спеціально організований освітній простір із впровадженням ігрових, фестивальних практик та авторської програми розвитку емоційного інтелекту сприяє статистично значущому підвищенню рівня його сформованості у підлітків.

Практичні рекомендації, сформульовані авторкою, логічно випливають із результатів дослідження, мають прикладний характер та підтверджені результатами їх апробації в освітньому середовищі. Вони відзначаються конкретністю, системністю та можливістю впровадження на різних рівнях функціонування освітнього простору. Таким чином, наукові положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження є достатньо аргументованими, теоретично обґрунтованими та емпірично підтвердженими, що свідчить про належний рівень достовірності отриманих результатів і їх відповідність сучасним вимогам до наукових досліджень у галузі психології.

У цілому ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, можна оцінити як належний і такий, що відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія».

Оцінка змісту дисертації та її завершеність.

Дисертаційне дослідження складається з анотацій українською й англійською мовами, списку публікацій здобувача, вступу, трьох розділів, пов'язаних послідовністю викладу і внутрішньою логікою, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (190 найменувань, з них – 37 іноземною мовою), додатків. Основний зміст дисертації викладений на 205 сторінках комп'ютерного набору, містить 23 таблиці та 18 рисунків. Загальний обсяг дисертації – 273 сторінки. Зміст дисертації достатньою мірою розкриває її ключові аспекти та відповідає меті дослідження і поставленим завданням. Науковий апарат дисертаційного дослідження збалансований. Об'єкт, предмет, мета дослідження, зазначені у вступі, відповідають задекларованій темі. Також у цій частині дисертації висвітлено наукову новизну, практичне значення, подано відомості про апробацію й упровадження результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації. Зазначений комплекс методів дослідження, в якому гармонійно поєднуються теоретичні, емпіричні та методи математичної статистики, адекватний поставленим завданням.

Перший розділ дисертаційного дослідження присвячено ґрунтовному теоретико-методологічному аналізу проблеми впливу освітнього простору на розвиток емоційного інтелекту підлітків. У розділі здійснено системний ретроспективний аналіз становлення поняття «емоційний інтелект», що охоплює як класичні філософські уявлення про взаємозв'язок емоцій та розуму, так і

сучасні психологічні концепції, представлені у працях зарубіжних і вітчизняних науковців. У результаті теоретичного узагальнення визначено сутність, структуру та функціональні характеристики емоційного інтелекту, а також окреслено його специфіку у підлітковому віці як сензитивного періоду емоційного розвитку. Здійснено аналіз психологічних особливостей підліткового віку, що дозволило обґрунтувати значущість емоційної сфери як провідного чинника особистісного становлення в цей період. Авторкою переконливо доведено, що розвиток емоційного інтелекту в підлітковому віці виступає важливою передумовою формування саморегуляції, соціальної адаптації та ефективної міжособистісної взаємодії. Окрему увагу приділено категорії «освітній простір», яку розглянуто у міждисциплінарному вимірі як динамічну систему суб'єкт-суб'єктних взаємодій, що має значний розвивальний потенціал. Здійснено теоретичне осмислення освітнього простору як детермінанти розвитку емоційного інтелекту підлітків, що дозволило інтегрувати психологічні, педагогічні та соціокультурні підходи до цієї проблеми.

В результаті виконаного теоретичного аналізу авторкою обґрунтовано доцільність розгляду освітнього простору не лише як середовища функціонування освітнього процесу, а як цілісної системи умов, що забезпечує розвиток емоційної компетентності особистості. Визначено ключові чинники впливу освітнього простору на емоційний інтелект підлітків, що стало теоретичною основою для побудови авторської моделі у наступному розділі. Загалом, перший розділ відзначається логічною структурованістю, концептуальною цілісністю та достатнім рівнем наукової аргументації, що забезпечує належне теоретичне підґрунтя для подальшого емпіричного дослідження.

Другий розділ дисертаційного дослідження присвячено розробці, теоретичному обґрунтуванню та змістовому наповненню моделі освітнього простору, що сприятливо впливає на розвиток емоційного інтелекту підлітків. У розділі представлено авторську концепцію освітнього простору як цілісної системи організованих психолого-педагогічних впливів, що інтегрує когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти розвитку особистості. Здійснено структурно-функціональний аналіз запропонованої моделі, визначено її ключові складові, принципи побудови та механізми реалізації, що свідчить про належний рівень теоретичної узагальненості та наукової новизни. Особливої уваги заслуговує обґрунтування використання фестивальних практик як інноваційного інструменту розвитку емоційного інтелекту. Авторкою переконливо показано їх потенціал у створенні емоційно насиченого середовища, що сприяє розвитку емпатії, рефлексії та навичок соціальної взаємодії підлітків. Водночас ігрова практика «Команда» розглядається як ефективний засіб формування міжособистісного емоційного інтелекту через моделювання ситуацій співпраці, прийняття рішень та емоційної взаємодії. Вагомим результатом другого розділу є розроблення та наукове обґрунтування авторської програми розвитку емоційного інтелекту підлітків, яка інтегрує елементи тренінгової роботи, соціально-емоційного навчання та практики групової взаємодії. Програма відзначається структурованістю, логічною послідовністю та орієнтацією на формування ключових компонентів емоційного інтелекту, що підвищує її прикладну цінність.

Суттєвою перевагою розділу є поєднання теоретичного моделювання з практичним інструментарієм реалізації запропонованої моделі, що забезпечує її операціоналізацію та можливість впровадження в освітній процес. Представлений зміст розділу демонструє високий рівень авторської самостійності, креативності та орієнтації на сучасні освітні запити. Загалом, другий розділ характеризується концептуальною завершеністю, науковою аргументованістю та практичною спрямованістю, що створює належне підґрунтя для подальшої емпіричної перевірки ефективності запропонованої моделі освітнього простору.

У *третьому розділі* детально описано методика та організацію дослідження, що відзначається чіткістю структурної побудови та відповідністю поставленим завданням. Здійснено комплексне емпіричне дослідження із залученням достатньої та репрезентативної вибірки респондентів, сформовано експериментальну та контрольну групи, що дозволило забезпечити коректність порівняльного аналізу результатів. Для діагностики емоційного інтелекту та характеристик освітнього середовища використано валідний і взаємодоповнювальний психодіагностичний інструментарій, що охоплює як індивідуально-психологічні, так і соціально-психологічні показники. Застосування експертного оцінювання для обґрунтування вибору методик підвищує надійність дослідницької процедури. Особливої уваги заслуговує використання сучасних методів математико-статистичної обробки даних (t-критерій Стюдента, кореляційний аналіз за Спірменом, аналіз нормальності розподілу), що забезпечує достовірність і об'єктивність отриманих результатів. Поєднання кількісного та якісного аналізу сприяє глибокій інтерпретації виявлених закономірностей. У результаті проведеного формувального експерименту встановлено статистично значущі позитивні зміни рівня емоційного інтелекту підлітків в експериментальній групі, що підтверджує ефективність спеціально організованого освітнього простору, зокрема впровадження ігрових, фестивальних практик та авторської програми розвитку емоційного інтелекту. Завершальним етапом розділу є формулювання практичних рекомендацій щодо оптимізації освітнього простору, які мають системний характер, логічно впливають із результатів дослідження та орієнтовані на їх впровадження в діяльність закладів загальної середньої освіти. Загалом, третій розділ відзначається високим рівнем методичної обґрунтованості, доказовістю отриманих результатів та їх практичною значущістю, що підтверджує достовірність висунутих у дисертації наукових положень і висновків.

Висновки до розділів і загальні висновки в цілому відображають зміст і результати наукового пошуку, узгоджуються з завданнями дослідження, є логічними й аргументованими. Аналіз змісту дисертації дає підстави стверджувати, що поставлені завдання розв'язано, гіпотезу підтверджено, мету наукового пошуку загалом досягнуто.

Повнота викладу матеріалу дисертації у наукових публікаціях.

Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 5 публікаціях, з них: 5 статей у наукових фахових виданнях України, 3 публікації тез доповідей на наукових конференціях.

Ідентичність змісту анотацій і основних положень дисертації.
Структурна побудова та зміст анотацій українською й англійською мовами ідентичні основним положенням дисертації. За змістом дисертаційна робота Волошин Олени Олександрівни повністю відповідає спеціальності **053 Психологія**. При детальному розгляді дисертаційної роботи порушень академічної доброчесності не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Дисертаційне дослідження Волошин Олени Олександрівни присвячене актуальній та суспільно значущій проблемі розвитку емоційного інтелекту підлітків у контексті впливу освітнього простору, що, безперечно, відповідає сучасним викликам психологічної науки та освітньої практики. Разом із тим, окремі положення роботи потребують уточнення та можуть слугувати підґрунтям для подальшої наукової дискусії:

1. У першому розділі дисертації здобувачка демонструє високий рівень теоретичного узагальнення та широку наукову ерудицію. Разом з тим, окремі його положення характеризуються певною перевантаженістю філософським і соціальним матеріалом, що частково знижує фокусованість викладу на власне психологічному аспекті дослідження. Доцільним видається посилення психологічної інтерпретації проаналізованих підходів та їх безпосереднього зв'язку з предметом дослідження.

2. Запропонована авторська модель освітнього простору вирізняється змістовною насиченістю та інноваційним характером. Разом із тим, її наукову переконливість доцільно було б посилити шляхом більш чіткої конкретизації механізмів впливу окремих структурних компонентів на розвиток складових емоційного інтелекту підлітків, зокрема через поглиблення аналізу причинно-наслідкових зв'язків між ними.

3. Емпіричне дослідження характеризується належною організацією та використанням валідного психодіагностичного інструментарію, однак окремі аспекти його реалізації потребують уточнення. Зокрема, експериментальний дизайн доцільно було б представити більш структуровано – із чітким окресленням етапів упровадження авторської моделі та фіксацією повторних вимірювань (до і після експериментального впливу), що підвищило б доказовість отриманих результатів. Крім того, порівняння експериментальної та контрольної груп здійснюється на базі різних типів закладів освіти, що ускладнює інтерпретацію виявлених відмінностей як безпосереднього ефекту впровадження моделі, оскільки не виключає впливу початкових особливостей освітнього середовища. У цьому контексті доцільним виглядає також представлення аналізу вихідної однорідності досліджуваних груп, що посилює б аргументованість висновків щодо ефективності експериментального впливу.

4. Продовжуючи аналіз емпіричної частини дослідження, варто зазначити, що роботу можна було б додатково посилити шляхом більш поглибленого аналізу особливостей розвитку емоційного інтелекту підлітків залежно від статі респондентів. Зокрема, детальніше висвітлення специфіки прояву окремих компонентів емоційного інтелекту у хлопців і дівчат сприяло б розширенню

інтерпретаційного потенціалу отриманих результатів та посиленню практичної значущості дослідження.

Утім, зазначені зауваження мають дискусійний характер, спрямовані на поглиблення теоретико-методологічних та прикладних аспектів дослідження й окреслюють перспективи його подальшого розвитку. Вони не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи, яка є цілісним, завершеним і науково обґрунтованим дослідженням.

Загальний висновок.

З викладеного вище можна зробити висновок, що дисертація Волошин Олени Олександрівни під назвою «Вплив освітнього простору на розвиток емоційного інтелекту підлітків», є самостійною та завершеною науковою роботою, яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням, обсягом проведених досліджень заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам наказу МОН України №40 від 12.01.2017р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації (зі змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 року, а її автор Волошин Олена Олександрівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Рецензент:

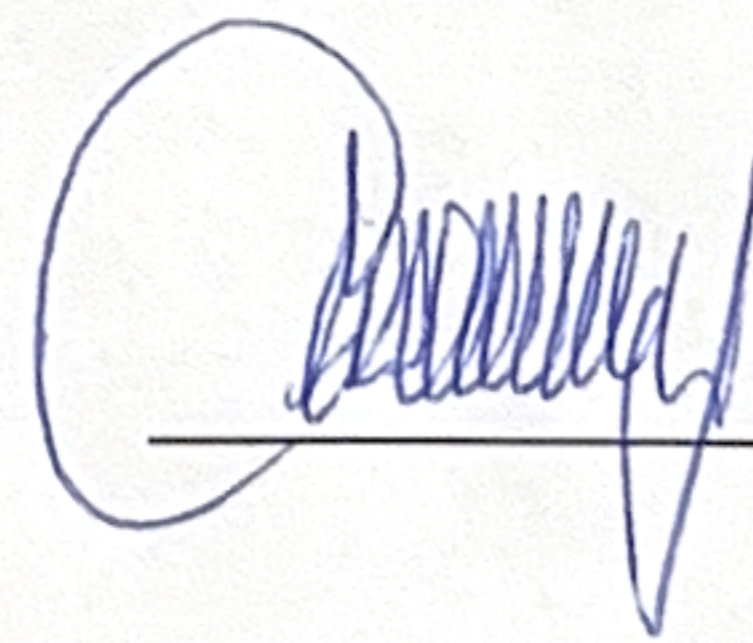
Доцент, кандидат психологічних наук

Алла РУДЕНОК

Підпис Алли РУДЕНОК засвідчую:

Проректор з наукової роботи
Хмельницького національного університету
Професор, доктор технічних наук

Олег СИНЮК